

ВІДГУК
ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА

доктора історичних наук, професора

Рафальського Олега Олексійовича

на дисертаційну роботу **ШПАКА Віктора Івановича**

«Мале підприємництво видавничої галузі України (1991–2010 рр.)»,

подану на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук

за спеціальністю 07.00.01 – історія України

На сучасному етапі історичного розвитку нашої держави спостерігається суттєве зростання ролі видавничої галузі у демократичній трансформації українського суспільства. А це потребує комплексного наукового дослідження, аналізу та осмислення означених змін.

Дисертант обрав, на наш погляд, досить актуальну і малодосліджену істориками наукову тему. Проблематика його дослідження полягає в історичному аналізі умов та хронологічних періодів розвитку малого підприємництва, насамперед у видавничій сфері, у перехідній економіці України; умов побутування, розвитку та функціонування видавничого бізнесу України; визначення місця видавничої галузі в інформаційній структурі сучасного суспільства; узагальнення теоретичних положень щодо малого підприємництва як фактору становлення та функціонування громадянського суспільства та розроблення пропозицій, практичних заходів щодо активізації та підвищення ролі підприємницької діяльності, в цілому, і видавничого бізнесу, зокрема; підвищення ефективності діяльності засобів масової інформації та продукції видавничих структур, як інструментів формування демократичного суспільства з високими культурно-духовними та освітніми цінностями.

Актуалізує роботу ситуація останнього десятиліття, коли особливої гостроти набула проблема залежності політичної орієнтації багатьох засобів масової комунікації (далі – ЗМК) від їх фінансових зв'язків з фінансово-політичними угрупованнями, що значно зменшило довіру аудиторії до великої кількості видань, які вже не сприймаються як незалежні спостерігачі та джерела об'єктивної,

неупередженої інформації. Внаслідок цього в Україні спостерігаються труднощі у перетворенні ЗМК на якісно новий соціально-політичний інститут, який має не тільки інформувати читацьку аудиторію, а й консолідувати суспільство.

Нагальна потреба комплексного дослідження політики української держави та українських суб'єктів видавничої сфери детермінується, зокрема, проблемою вибору оптимального вектора національного суспільно-політичного, соціально-економічного та культурно-інтелектуального розвитку гуманітарної сфери країни на основі здійснення реальних реформ, зміцнення демократичних засад розвитку українського суспільства, поєднання умов функціонування глобальної ринкової економіки та збереження і відродження традиційних духовних цінностей українського народу.

В цьому контексті і варто визначити представлену дисертаційну роботу. Питання, на які автор дисертації намагається дати відповідь, за своїм обсягом, глибиною висвітлення та переконливістю аргументів свідчать, що історична наука щодо видавничого підприємництва поповнилася науковою працею, що має важливі теоретико-методичні і прикладні положення.

Актуальність теми підтверджується також і тим, що дисертаційна робота Шпака В.І. виконана у відповідності з планом науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова «Дослідження проблем гуманітарних наук» та в межах науково-дослідної теми кафедри історії та філософії історії факультету філософської освіти і науки «Державницьке, економічне, соціально-політичне життя в Україні ХХ–ХХІ ст.».

У дисертаційній роботі Шпака В.І. сформульовано та обґрунтовано ряд положень, висновків, пропозицій, які відзначаються науковою новизною та мають практичну спрямованість. Наукові положення сформульовані автором самостійно й відображають особистий внесок дисертанта у розвиток історичної науки та видавничої галузі.

Наукова новизна роботи викладена конкретно, послідовно і системно. Особливо слід відмітити те, що автором вперше на основі комплексного аналізу розглянуто умови та головні засади становлення українського видавничого бізнесу,

як складової малого підприємництва, визначального елемента національного інформаційного простору та інструмента формування культурно-освітнього та політичного рівня суспільства; досліджено розвиток, зміст та основні категорії підприємництва, уточнено і запропоновано власні узагальнені визначення щодо таких понять як підприємництво, мале підприємництво та бізнес, узагальнено основні ознаки підприємництва; виокремлено найбільш проблемні точки видавничого бізнесу та малого підприємництва, в цілому, та основні фактори активізації його впливу на соціально-економічний розвиток України; досліджено взаємозв'язок розвитку малого підприємництва з процесами формування середнього класу та визначено основні характеристики цього прошарку населення сучасної України в контексті становлення національного громадянського суспільства.

Автором дисертації чітко окреслені і логічно побудовані мета та завдання дослідження, обґрунтовано теоретичні та методичний підходи щодо їх виконання, розроблено і апробовано відповідні пропозиції, які у своїй комплексності є науковим шляхом вирішення наміченого історичного завдання. Особливо варто відмітити, що завдання дослідження, положення наукової новизни і висновки дисертації є логічно взаємопов'язаними. Результати дослідження отримані автором особисто.

Дисертаційна робота Шпака В.І. є оригінальною науковою працею, яка має послідовну та виважену структурну будову і за своєю архітектонікою є комплексним та завершеним науковим дослідженням. Зміст роботи та міждисциплінарність висвітленої проблеми свідчать про різносторонню і, водночас, комплексну наукову компетентність її автора. На користь надійності представлених у роботі результатів дослідження свідчать застосувані методи дослідження. Так, джерелознавчий аналіз використано як універсальний емпіричний метод вивчення фундаментальних концепцій стосовно закономірностей та певних специфічних особливостей розвитку і становлення малого підприємництва, взагалі, і видавничого бізнесу, зокрема. Під час аналізу вживалися методи: системний, історико-порівняльний, історичної герменевтики,

аналогії, математичної статистики, діалектичний і абстрактно-логічний, аналізу і синтезу, системно-структурний та типологічний, дедуктивний та індуктивний. Поруч із загальноісторичними методами у роботі застосовано методи суміжних галузей, зокрема критико-конструктивний, причинних зв'язків тощо. (С. 52–57)

Основні результати досліджень автора достатньою мірою обґрунтовані. Їх наукова достовірність не викликає сумнівів, оскільки вони отримані в результаті аналітичного опрацювання великого обсягу статистичного матеріалу. В основу дослідження покладено праці авторів, які заклали теоретико-методологічні засади феномену малого підприємництва, законодавчі та інші нормативно-правові акти, що направлені на забезпечення процесів розвитку та підтримки малого, в тому числі видавничого бізнесу, статистичні дані за 1990–2014 рр. Державного комітету статистики, Державного комітету телебачення та радіомовлення, Державної наукової установи «Книжкова палата України імені Івана Федорова», Міжнародної асоціації видавців, Української асоціації видавців та книгорозповсюджувачів тощо.

Автор переконливо довів, що становлення малого бізнесу в Україні відбувалося в складних умовах, зі своїми особливостями та проблемами, зокрема: несприятливому психологічному кліматі перших років переходу на ринкові методи господарювання, який стримував розвиток підприємницької ініціативи; намагання держави забезпечити перехід до ринкових відносин адміністративними методами, замість сприяння формуванню первинного капіталу малого підприємництва; економічних реформ, які проводилися щодо розвитку малого бізнесу та мали чимало хиб (наприклад, передбачали високий рівень фіскального стягнення податків); недосконалості, суперечливості і нестабільності нормативно-правової бази у сфері малого бізнесу; відсутності реальної фінансової підтримки; наявних адміністративно-бюрократичних бар'єрів.

Теоретично обґрунтованими є положення роботи, щодо основних функцій, які виконує малий бізнес: є своєрідним фундаментом ринкової економіки, визначальною її ознакою; своєрідним індикатором загального стану справ в економіці, здійснює структурну перебудову економіки, впливає на свободу ринкового вибору; здатен швидко реагувати на потреби ринку та наповнювати

його; сприяє послабленню монополізму і створює конкурентне середовище, що призводить до підвищення якості та зниження ціни продукції або послуг тощо; забезпечує необхідну мобільність в умовах ринку, виробництві окремих товарів, дослідницьких і науково-виробничих розробках, створює глибоку спеціалізацію і кооперацію, без яких немислима його висока ефективність; відіграє велику соціальну роль, забезпечуючи роботою незайняті трудові ресурси; сприяє підвищенню кваліфікації і рівня залучення широких верств населення до системи підприємництва, формує новий соціальний прошарок підприємців-власників. (С. 88)

Доволі корисним є встановлення автором хронології розвитку видавничої галузі (С. 190–195) та стримуючих факторів її розвитку, зокрема: зниження попиту на видавничу продукцію через низьку купівельну спроможність населення; відсутність реальної підтримки з боку держави; обмеженість обігових коштів та високий податковий тягар; постійне підвищення цін на основні поліграфічні матеріали через цілковиту залежність від імпорту; неможливість своєчасного оновлення основних фондів; малопотужність системи реалізації продукції тощо. (С. 194–195)

Дисертант обґрунтовано довів, що ситуація в сучасному медіа-просторі України ще не відповідає демократичним стандартам. За роки незалежності в Україні так і не змогли позбутися авторитарної моделі взаємодії влади і засобів масової інформації. Більшість приватних засобів масової інформації належить фінансово-політичним групам та обстоюють їхні інтереси. Усвідомлюючи існуючий рівень довіри у суспільстві до друкованого слова, мас-медіа використовують як «інформаційну парасольку», а також, нерідко, для маніпулювання громадською думкою. В умовах української дійсності «управління інформацією» є складником, також, і державної політики, спрямованої на збереження влади та боротьбу з опозицією. Видавці практично не в змозі протидіяти такому стану справ через повну економічну залежність та й відсутність єдності і солідарності в середовищі самих працівників галузі.» (С. 362–376)

Наукова обґрунтованість і достовірність результатів дисертаційного дослідження підтверджена також їхньою широкою апробацією під час наукових міжнародних та всеукраїнських конференцій, у численних публікаціях автора. За темою дослідження опубліковано 38 наукових праць, з яких 3 монографії; 24 статті у наукових фахових виданнях, 5 з них включені до міжнародних наукометричних баз, 5 публікацій у виданнях іноземних держав, 4 – у збірниках наукових праць, 7 – у матеріалах і тезах конференцій.

Безсумнівне науково-практичне значення роботи. Її зміст, висновки та рекомендації можуть бути використані для подальших наукових досліджень, підготовки спеціалістів відповідного фаху, удосконалення законодавства щодо видавничої справи та малого підприємництва, у розробленні програм щодо інформаційної безпеки країни, законотворчій роботі, практичній діяльності видавничих підприємств тощо.

Зауваження до дисертаційної роботи та дискусійні положення.

1. Судячи з пропонованої роботи, автор є палким прихильником роздержавлення видавничо-поліграфічної сфери, зокрема державних і комунальних засобів масової інформації. (С. 203–213). Водночас в роботі чимало уваги приділено необхідності державного втручання в інформаційну сферу. (С. 318). Чи не є це певним протиріччям?

2. Аналізуючи світове мале підприємництво, автор наводить тезу: «Досвід промислово розвинутих країн, зокрема США, Італії, Японії, Великої Британії, Німеччини, Франції, економіці яких належить значне, а за низкою показників і провідне місце у світі, ілюструє важливу роль малого та середнього бізнесу. Мале підприємництво впливає на структуру ринку і розширення ринкових відносин насамперед за рахунок зміни кількості суб'єктів ринку. На долю малих підприємств у розвинутих країнах припадає до 90–95 % усіх підприємств». (С. 121–122) Наводячи стан малого підприємництва України на кінець 2013 року, також показано, що малі підприємства (з урахуванням мікропідприємств) склали 95 % від усіх підприємств. (С. 144) Чи означає це, що Україну можна віднести до країн з повноцінним функціонуванням ринкових відносин?

3. Характеризуючи стан книговидавництва в Україні, особливо його кількісні характеристики, автор виокремлює навчальну літературу. (С. 196). Чи означає це те, що держава самотужки опікується виданням навчальної літератури, зокрема через видавничо-поліграфічні комплекси їй підпорядковані?

4. Дискусійним є висновок автора про відсталість «на десятки років» української видавничо-поліграфічної галузі від провідних країн світу. (С. 233) Нині в Україні діють 672 підприємства, які займаються виготовленням поліграфічної продукції, та 1870 суб'єктів видавничої справи поєднують 2–3 види діяльності: видавничу діяльність, виготовлення і розповсюдження видавничої продукції. (С. 315) На нашу думку, вони здатні самостійно виготовити продукцію самої високої якості.

5. Ще одне дискусійне питання стосується наявної в Україні пільги у видавництвах щодо сплати податку на додану вартість на видавничу продукцію. «За даними Міжнародної асоціації видавців (2003 р.), податок на додану вартість на книги відсутній у: Австралії, Бразилії, Великій Британії, Ірландії, Ліхтенштейні, Новій Зеландії, Норвегії, Республіці Корея, Росії, Сінгапурі, Уганді, Україні, Швейцарії. У Швеції, Данії, Південно-Африканській Республіці, Чилі, Ізраїлі, Японії, Філіппінах, Перу він аналогічний податку на інші товари. Решта країн застосовують зменшену ставку ПДВ на книжки, газети та журнали (її розмір коливається від 3 % у Люксембурзі до 12 % в Угорщині та Фінляндії). У декількох країнах, зокрема у Франції, Польщі, Греції, зменшена ставка ПДВ застосовується не лише на продаж книжок, але й деякі інші операції, пов'язані з книговидавництвом (друк, закупівля паперу, а у Франції навіть презентації нових видань). Існує і система певних обмежень. Наприклад, у Польщі нульова ставка ПДВ застосовується лише на продаж вітчизняних книжок, а у Латвії – пільга поширюється лише на видання державною латвійською мовою, та й то не на всі, а тільки книжки для дітей та першовидання художньої літератури.» (С. 308–309). Чи можливо було б доцільним використати в Україні досвід Латвії чи Польщі?

Проте зазначені зауваження жодним чином не знижують загальної позитивної оцінки роботи, а лише можуть слугувати предметом наукової дискусії

під час захисту представленої дисертаційної роботи і бути дороговказом на майбутнє.

Таким чином, дисертація Шпака В.І. є ґрунтовним науковим дослідженням, що свідчить про вирішення важливої проблеми в історичній науці, відповідає спеціальності 07.00.01 – історія України. В роботі не використовуються положення кандидатської дисертації автора. У монографіях та публікаціях здобувача відбиті основні положення дисертації. Текст автореферату повною мірою відповідає змісту дисертаційної роботи і вимогам МОН України. Структура, обсяг дисертації, її оформлення відповідають вимогам МОН України.

Проаналізувавши дисертацію Шпака В. І. «Мале підприємництво видавничої галузі України (1991–2010 рр.)», автореферат дисертації, монографії та публікації дисертанта у фахових наукових виданнях, можна зробити висновок, що дисертаційна робота відповідає вимогам щодо дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук, зокрема п.п. 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а її автор, Шпак Віктор Іванович, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент:

доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
директор Інституту політичних і
етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України

О. О. Рафальський

